

מאפייניה הייחודיים של אינתיפאדה II במערכות ישראל

זכי שלום, יועז הנדל

מבוא

יותר מעשור שנים חלף מאז החלה האינתיפאדה השנייה בשנת 2000.¹ הייתה זאת תקופה שבה מצאו עצמן מדינת ישראל והחברה הישראלית תחת אחד המבחנים החמורים שעמדו בפניהן אי פעם. זאת כתוצאה מסדרה ארוכה, ממושכת ואינטנסיבית של פיגועים שביצעו ארגוני הטרור בתוככי מדינת ישראל, נגד אזרחיה וחייליה. קשים מכל היו פיגועי המתאבדים, שהתבצעו בדרך כלל במרכזים עירוניים וגרמו למספר גדול של נפגעים ופצועים, רובם אזרחים.

תופעת הטרור הייתה לגורם דומיננטי בעיצוב סדר היום הלאומי של מדינת ישראל ואזרחיה ושינתה באורח ניכר את שגרת חייהם של אזרחי המדינה. היא השפיעה גם על המערכת הפוליטית ופגעה לא מעט בחוסן הכלכלי של המדינה. לאורך שנים ליוותה את האינתיפאדה תחושה קשה בציבור הישראלי, לפיה אין למערכות הביטחון מענה של ממש שיביא להפסקתה, או לפחות לצמצומה באורח דרסטי. זכר אותם ימים קשים לא נמוג מן הזיכרון הקולקטיבי של החברה הישראלית. הוא נמצא בתוכה ומשפיע באורח בולט על עיצוב עמדותיה בסוגיות המדיניות והביטחוניות העומדות על הפרק מאז ועד ימינו אלה.

פנים רבות לאינתיפאדה, וניתן לדון במסגרתן על קשת רחבה של נושאים. במאמר זה נתמקד בניסיון לבחון תזה המדגישה את מאפייניה הייחודיים של האינתיפאדה ומציגה אותה כאחת המערכות הקשות ביותר בהן עמדה מדינת ישראל מאז הייתה למדינה עצמאית.

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, חוקר במכון למורשת בן גוריון ומרצה באוניברסיטת בן גוריון שבנגב.
ד"ר יועז הנדל הוא חוקר במרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר אילן.
המאמר מתבסס על מחקר מקיף של המחברים שיצא לאור בספר **תנו לצה"ל לנצח: הסיסמה שהגשימה את עצמה**, הוצאת ידיעות ספרים, 2010.

ייחודה של האינתיפאדה בין מערכות ישראל

להוותה, מדינת ישראל ידעה מאז הקמתה תקופות קשות של מלחמות רוויות שכול ונפגעים בגוף ובנפש. את חומרתה של כל אחת מהן ניתן לבחון על בסיס קריטריונים שונים ומגוונים, כמו: יחסי הכוחות בין הצדדים; דימוי הסכנות שנשקפו למדינת ישראל; הערכת הסכנות בפועל; מספר הנפגעים; החלק היחסי של נפגעים אזרחיים לעומת חיילים; מידת המוטיווציה שליוותה את המערכה; רמת התמיכה או ההתנגדות המדינית שהייתה כרוכה במערכה; יחסים בין הדרג המדיני והצבאי במהלך המלחמה – הסכמות מול מחלוקות, וכדומה. קשה למצוא סולם קריטריונים מוסכם המאפשר לדרג את מידת חומרתן של המערכות שבהן עמדה מדינת ישראל. כל קביעה של קריטריון להערכת חומרתה של מערכה היא במידה רבה בעלת אופי סובייקטיבי.

למרות זאת, כאשר בוחנים את השיח הציבורי לגבי ההתמודדות הצבאית עם טרור המתאבדים בשנתיים הראשונות לאינתיפאדה, מגלים תופעה ייחודית שניתן לקרוא לה "דילמת המסוגלות". הדי ההתפוצצויות וזרם המתאבדים הבלתי פוסק גרמו לוויכוח פנים-ישראלי, האם צה"ל מסוגל לנצח את טרור המתאבדים, ובאופן כולל יותר: האם צבא חזק מסוגל בכלל לנצח ארגון גרילה או טרור? חוגים רחבים בישראל סברו, וקרוב לוודאי – עדיין סבורים, שהתשובה לשאלה זאת שלילית. כיצד ניתן להרתיע, שאלו רבים, מי שמוכן להקריב את חייו כדי לפגוע באזרחי ישראל? איזה עונש יכול להרתיע אותנו? הרי הוא מוכן, אפילו משתוקק, להקריב את היקר מכל, את חייו, למען מימוש מטרתו. איזה עונש יכול להרתיע אותו? תהיות חסרות מענה אלה הובילו לתחושה רחבה של חוסר אונים, במידה רבה יאוש, מן היכולת להתמודד מול תופעת הטרור שהפליאה את מכותיה כמעט מדי יום ביומו. בסופו של דבר צה"ל ניצח צבאית את טרור המתאבדים, אך הטרור ומעגלי התגובה לו השפיעו, ועדיין משפיעים, על מדינת ישראל במיגוון תחומים ברמה האסטרטגית.

הממד האסטרטגי של איום הטרור

לאורך שנים רבות, ולמעשה מתום מלחמת העצמאות, נתקבעה בתפיסה הביטחונית בישראל הבחנה בין שתי קטגוריות של איומים על מדינת ישראל: איומים ברמה האסטרטגית ואיומים ברמת הביטחון השוטף. האיומים ברמה האסטרטגית שויכו תמיד למדינות ערב השכנות, ובעיקר למצרים. הנחת היסוד הייתה שצבאות מדינות ערב השכנות יכולות לאיים על עצם קיומה של מדינת ישראל על ידי כיבוש טריטוריאלי וחיסול היישוב היהודי בארץ. איומים ברמת הביטחון השוטף התייחסו בעיקר לפעילות של ארגוני טרור למיניהם. הנחת היסוד הייתה שפעילות ארגוני הטרור מהווה מטרד מציק למדינת ישראל, אך אין בה מאפיינים המצדיקים הגדרתה כ"איום אסטרטגי".

בשנים האחרונות, ובעיקר במהלך האינתיפאדה השנייה, הבחנה זו הלכה והתעמעמה. הפעילות האינטנסיבית של ארגוני הטרור, ובעיקר טרור המתאבדים, שינו באורח מהותי את שגרת החיים של אזרחי המדינה. הם השפיעו באורח חמור על התפתחותה הכלכלית של מדינת ישראל ועל היקף העלייה והתיירות אליה, ומעל לכל – השפעתם על תודעת הציבור קיבלה אופי של איום אסטרטגי. בנוסף לכך, השפיע הטרור על מבנה המערכת הפוליטית בישראל. ניתן לקבוע כי כמעט בכל מערכות הבחירות שהיו בשני העשורים האחרונים שימשה סוגיית הטרור וההתמודדות אתה בהקשר הפוליטי והצבאי נושא בעדיפות עליונה במאבק על קולו של הבוחר.

הבולטת ביותר בהקשר זה הייתה מערכת הבחירות לכנסת במאי 1996. בחירות אלו נערכו בצל רצח ראש הממשלה יצחק רבין. כל הסקרים שקדמו לבחירות הצביעו על מפלה קשה הצפויה למפלגות הימין. בפועל, התוצאה הייתה שונה; לראשות הממשלה נבחר, אמנם ברוב קטן, מנהיג הליכוד בנימין נתניהו. בחירתו המפתיעה יוחסה בתקשורת הישראלית, במידה רבה של צדק, לפיגועי טרור קשים שהיו בארץ בחודשים שקדמו למועד הבחירות – שניים מהם בלב תל אביב.²

האינתיפאדה השנייה החלה כאשר מפלגת העבודה בראשות אהוד ברק הנהיגה את המדינה וכאשר תהליך השלום נראה מבטיח, ואיתו תמיכת הציבור בצעדי פשרה. היא הסתיימה לאחר שהשלטון חזר לליכוד, כשברקע לכך צמצום הולך וגדל של התמיכה הציבורית בהסכמי אוסלו ובנוסחה: "שטחים תמורת שלום" שליוותה את מדינת ישראל לאורך שנים. במקביל, האינתיפאדה גם הביאה לשינוי בתפיסת מימדי העוצמה של מדינת ישראל ויכולתה לשלוט באוכלוסיה עוינת. על רקע זה חל כרסום דרמאטי בימין בסוגיית "זכותנו על הארץ". על רקע זה הלכה והתרחבה בקרב חוגי הימין מידת הנכונות לוותר על חבלי ארץ ביהודה ושומרון, שרק כמה שנים קודם לכן נחשבו ל"טאבו".

ברמה האסטרטגית שימשה האינתיפאדה גם כפלטפורמה עליה צמח מאבק מסוג חדש – דה־לגיטימציה של מדינת ישראל. ההצלחה של כוחות הביטחון להדביר את תופעת הטרור, וההכרה ההולכת וגוברת בהנהגה הפלסטינית כי המאבק האלים אינו משרת את האינטרסים הלאומיים של הפלסטינים ואינו מקדם אותם בכיוון של מימוש הרעיון של שתי מדינות לשני עמים, הובילו את הפלסטינים למקד את מאבקם בישראל במישור המדיני־הסברתי. במישור זה, יש להודות, מצליחים הפלסטינים לנהל מערכה אנטי־ישראלית אפקטיבית המשלבת בתוכה ארגונים פלסטיניים, ארגוני שמאל וימין קיצוני מרחבי אירופה וחוגים אנטישמיים שניצלו את הבמה למימוש רעיונותיהם.

סיכומו של דבר, נראה שכיום קיימת הכרה רחבה בכך שפעילות ארגוני הטרור הינה בעלת השפעה אסטרטגית על מדינת ישראל במגוון רחב של תחומים, לא פחות מאשר מערכות נגד צבאות סדירים.

הגדרת האויב

מלחמת האינתיפאדה הייתה יוצאת דופן מבין כל מערכות ישראל, בין השאר בכך שבמרבית שלביה לא הייתה הגדרה ברורה ומוסכמת מי בדיוק האויב שנגדו מדינת ישראל אמורה להילחם ומי נושא באחריות לפיגועים נגדה.

הדילמה החלה ברמת ההנהגה, ובראש ובראשונה בשאלה איזה תפקיד מילא יושב ראש הרשות הפלסטינית ערפאת, שלכאורה אמור היה להיות בעל ברית קרוב של ישראל. אחדים מבין מקבלי ההחלטות במדינת ישראל חשדו בערפאת כמי שמשלח חלק ניכר מן המחבלים המתאבדים אל לב ערי ישראל, והתבססו בעמדתם זו על מידע מודיעיני הולך ומצטבר. לעומת זאת, אישים אחרים בהנהגת המדינה, וחוגים רחבים בציבור ראו בהסכמי אוסלו הוכחה לנכונותו הכנה של ערפאת לשים קץ לסכסוך ארוך השנים בין שתי תנועות לאומיות – התנועה הציונית והתנועה הפלסטינית. למרות המידע על מעורבותו בטרור היו כאלה שרצו להאמין כי מי שמדבר מעל כל במה ומול כל מיקרופון על שאיפתו לכונן עם מדינת ישראל והנהגתה "שלום של אמיצים", ומגנה את הפיגועים נגד ישראל והריגת חפים מפשע, כוונותיו אמיתיות.³

בסופו של דבר, התיק המודיעיני התופח אודות מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור נגד ישראל, ואירועי הטרור המצטברים חיזקו באורח משמעותי את החשדות כי מנהיג הרשות הפלסטינית מוליך שולל את העולם כולו, כולל אישים בהנהגה הישראלית. בנסיבות אלה מצאה עצמה ההנהגה הישראלית בין הפטיש לסדן – בין הרצון לשַׁמֵר את "הידיד החדש" ובין הנתונים שהצביעו על כך שמדובר בעצם באויב. גם בתוך הציבור בישראל החלו לדון בכוונותיו האמיתיות של ערפאת: האם אין הוא חושש לסכן את כל הישגיו בהעלמת עין מהטרור או אף במעורבות פעילה בו? האם הוא מוכן לסכן את דעת הקהל האוהדת אותו ואת מאבקיו בעולם כולו ובקרב חלקים נרחבים בחברה הישראלית? אולי, סברו רבים, גם הוא, כמו ממשלת ישראל המתונה, נתון במאבק קשה נגד חוגים קיצוניים השואפים למנוע ממנו ללכת לקראת שלום אמת עם ישראל? האם יש לפעול נגדו בתגובה על הפיגועים והאם נרצה להחליש אותו? ומה יקרה אם כתוצאה מכך יתחזקו עוד יותר הכוחות הקיצוניים במחנה הפלסטיני?

ישראל לא עמדה מעולם מול שאלות נוקבות כאלו לגבי מנהיג עמו היא היתה צריכה להתמודד, ובמצב של חוסר ודאות לאורך תקופת זמן כה ארוכה. גם כאשר הצטברו ידיעות חד-משמעיות על מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור,

היו רבים שסירבו לקבל זאת כעובדה שאין עליה עוררין. רבים בישראל שללו גם אז פגיעה בהנהגת הרשות הפלסטינית ובעומד בראשה בגין הפיגועים שבוצעו נגד מדינת ישראל, אזרחיה וחייליה, וזאת בעיקר על רקע ספקות בקשר למידע על מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור ומתוך הנחה שבכל מקרה הוא "הרע במיעוטו".

דילמת הגדרת האויב התעצמה עשרות מונים לגבי פעילי השטח. עם פרוץ האינתיפאדה ו"ימי הזעם", התקשו בצה"ל לקבוע כיצד יש לנהוג בנושאים טקטיים כמו הוראות פתיחה באש, בעיקר מול אנשי מימסד פלסטינים. התעוררו שאלות כמו איך צריך להתייחס לשוטרי הרשות הפלסטינית עימם יש לכאורה הסכמים על שיתוף פעולה במאבק נגד הטרור? האם מותר לפעול נגד שוטר הלבוש מדים במשך היום ועושה פיגועים בלילה? האם יש להתיר לשוטרים הפלסטיניים לשאת נשק? איפה יש לפעול נגד המחבלים והאם שטחי הרשות הפלסטינית הם "ערי מקלט" עם חסינות, בתוקף ההסכמים עם ישראל, או שטח אויב שיש לפעול בו? למעשה, רק לאחר לכידתה ב־3 בינואר 2002 של ספינת הנשק "קארין A", שהובילה נשק רב מאיראן לרשות הפלסטינית, התפוגגו הספקות בישראל ובמערכת הבינלאומית באשר למעורבותם הפעילה של הרשות הפלסטינית ויאסר ערפאת העומד בראשה בפעילות הטרור נגד מדינת ישראל. הערכה זו הלכה והתחזקה, בין השאר על רקע העובדה שאמינותו של ערפאת בעיני הממשל האמריקאי התרסקה לחלוטין לאחר לכידת ספינת הנשק. עד אז, התלבטה ההנהגה בישראל כיצד להגדיר לעצמה ולאזרחי המדינה מי הוא בדיוק האויב הניצב מולנו.⁴

האם ניתן לנצח במערכה נגד ארגוני טרור?

כאמור, אחת השאלות המשפיעות ביותר שהתעוררה באינתיפאדה היא האם ניתן לנצח את ארגוני הטרור הפועלים נגד מדינת ישראל? רבים טענו שהדבר בלתי אפשרי. אישים רבים במדינה אף גרסו שמה שקרוי בפינו "ארגוני טרור", הם בסך הכל פלגים שונים של תנועה לאומית פלסטינית המבקשים לממש את זכות ההגדרה העצמית של העם הפלסטיני, וכי באורח טבעי יש ביניהם מחלוקות על הדרכים להשגת מטרה זו: יש ביניהם הדוגלים במיקוד המאבק בדיפלומטיה ובדרך פעולה מדינית, ויש הדוגלים בדרך פעולה אלימה. לדבריהם, תנועה לאומית השואפת לממש את עצמאותה מול "מדינה כובשת" לא תשקוט ולא תנוח עד אשר תממש את מאווייה.

כדי לשכנע בצדקת עמדתם טענו רבים מבין מאמצי עמדה זו כי ההיסטוריה האנושית "הוכיחה" שבסופו של דבר נאלצו "מדינות כובשות" לוותר על שליטתן בשטח הכבוש ולאפשר לעמים הנמצאים תחת כיבוש לזכות בעצמאות. מלחמות הודו-סין הראשונה, אלג'יריה ווייטנאם והמלחמה הסובייטית באפגניסטן הוכיחו,

לטענת המחזיקים באותה עמדה, שלא ניתן להתגבר בעזרת צבא על ארגון טרור או גרילה. לדבריהם, מכיוון שהתוצאה הסופית של המאבק נגד הארגונים הפלסטיניים ידועה מראש, חבל על המחיר והקורבנות ששני הצדדים נאלצים לשלם בגין המאבק, שכן שום דרך פעולה צבאית לא תוכל להביא להפסקת הפעילות האלימה נגד ישראל. לכן, הדרך היחידה להפסקת האלימות הפלסטינית היא דרך ההסדר המדיני.

דעות כאלו הובעו על ידי רבים בחברה הישראלית, ובהם אנשי ציבור, תקשורת, אקדמיה ו"מומחים לדָבָר". זהו תהליך טבעי במדינה דמוקרטית. תהליך דומה, אמנם ברמות שונות של אינטנסיביות, פקד את ישראל גם במערכות אחרות בהן עמדה. ואולם, האינתיפאדה התייחדה בכך שבמהלכה חדרו הספקות אל לב ליבו של הממסד הביטחוני-צבאי. מדינת ישראל ידעה מחלוקות גם במלחמות אחרות, אבל ההנהגה הביטחונית ידעה תמיד לנסוך בעם ביטחון בניצחון שיושג. כך הבטיח דוד בן-גוריון לעם במלחמת העצמאות: נשלם מחיר כבד, הוא התריע, אך בסופו של דבר ננצח. דברים דומים אמר הרמטכ"ל יצחק רבין ערב מלחמת ששת הימים. שש שנים מאוחר יותר, במלחמת יום הכיפורים, הדהד קולו הנחוש של הרמטכ"ל דוד אלעזר, שאמר כי נדע להתגבר ולנצח במערכה שנכפתה עלינו.

במהלך האינתיפאדה, תמונת המצב הייתה שונה במידה רבה. אישים בכירים ביותר בתוך הממסד הביטחוני ובתוך צה"ל, מפקדים עטורים אותות גבורה והצטיינות שאיש לא יכול היה להטיל ספק ביושרם הציבורי ובכשרותם המקצועית, קראו לעם שלא לשקוע באשליות בדבר הניצחון. הם הבהירו כי חייבים ללכת להסדר מדיני וכי רק הוא ישים קץ לאלימות הפלסטינית. הבולט ביניהם היה האלוף עמרם מצנע, שהיה אלוף פיקוד המרכז בעת שפרצה האינתיפאדה הראשונה. בהתבטאויות רבות הוא נתן ביטוי מודגש לעמדתו הנחרצת, לפיה לא ניתן להגיע להכרעה צבאית בעימות עם ארגוני טרור, וכי רק הסדר מדיני יוכל להביא לרגיעה שישראל כה מחכה לה.

הסכסוך הפלסטיני, שבעצם הוא היום לב העימות הצבאי-טרוריסטי שאיתו אנחנו מתמודדים, סוחט מאיתנו לאורך השנים האחרונות את כל האנרגיות, לא רק את המשאבים הכספיים, ממש את כל האנרגיות... נדמה לי שרוב תושבי מדינת ישראל מבינים היום אולי יותר טוב מה שהבינו לפני יותר משנתיים, ואני אמרתי את זה כבר לפני הרבה מאוד שנים: אין פתרון צבאי לסכסוך שלנו עם הפלסטינים. חשוב שנבין זאת. סיסמאות של תנו לצה"ל לנצח, שהן פוליטיות בעיקרן, אבל יש להן כמובן כביכול איזו שהיא משמעות מקצועית עניינית, הן סיסמאות שווא. אין פתרון צבאי, כמו שגם הטרור לא יצליח לכופף למדינת ישראל את היד ולא יצליח לכפות על מדינת ישראל ותושביה הסדרים, הסכמים או פתרונות הפוגעים בביטחונה ובאינטרסים החיוניים של מדינת ישראל. לצבא ולכוח הצבאי יש משמעות גדולה מאוד, חשיבות גדולה מאוד גם במאבק הזה כנגד הטרור הפלסטיני, וכמובן בנושאים רבים אחרים הקשורים בביטחונה של מדינת ישראל. אבל חשוב שנבין שאין פתרון צבאי, אין פתרון כוחני בלבד.⁵

הפקפוק בצדקת הדרך

מעל כל הספקות והפקפוקים בשאלת הדרך להתגבר על הטרור ריחפה עננה כבדה המלווה את החברה הישראלית מזה שנים ארוכות: סוגיית "צדקת הדרך". רבים שאלו את עצמם האם, כבנים לעם שנלחם על חירותו ועצמאותו אלפי שנים, אנו מנהלים מלחמה מוסרית נגד הפלסטינים? האם הוגן מצידנו לשלול מהם את זכות ההגדרה העצמית? אחרים הזכירו כי חלק ניכר מהפלסטינים חיים מזה עשרות שנים כפליטים, לאחר שגורשו מאדמתם במהלך מלחמת העצמאות. טענתם של אלה הייתה שאנו, כבני עם שחי בגלות במעמד של פליטים, שלעתים קרובות היו נרדפים, איננו יכולים להרשות לעצמנו להתעלם ממצוקת הפליטים הפלסטינים. טענות ושאלות אלו יצרו בקיעים קשים בחברה הישראלית סביב צדקת המאבק נגד ארגוני הטרור.

מדינת ישראל ידעה סוגים דומים של מחאות ציבוריות במהלך עימותים מלחמתיים. המקרה הראשון שבו התגבשה מחאה ציבורית סביב צדקת המערכה היה בתקופת מלחמת ההתשה בשנים 1968–1970. הישיבה הסטאטית על גדות תעלת סואץ וחיפיתם של חיילי צה"ל למכות אש כבדות מן הצד המצרי ולמארבים יום-יומיים, בצירוף התחושה שממשלת ישראל בראשות גולדה מאיר אינה מגלה גמישות מספקת בדרך להסדר ישראלי-מצרי, הביאו לגל מחאות שנמשך עד להשגת הפסקת האש בתעלה באוגוסט 1970. בין הביטויים הבולטים ביותר לגל מחאות זה היו "שיר לשלום" בביצוע להקת הנח"ל והצגת התיאטרון "מלכת האמבטיה". המוטיב המרכזי של שתי יצירות אלו היה כי קיימת אפשרות ריאלית להשגת שלום עם מדינות ערב השכנות, ובראשן מצרים, וכי ממשלת ישראל מטרפדת אופציה זו בשל רצונה להמשיך ולשלוט בשטחים שנכבשו במהלך מלחמת ששת הימים.⁶ גם במהלך מלחמת לבנון הראשונה, וכן לאחריה – במהלך המלחמה המתמשכת בדרום לבנון – הייתה מחאה ציבורית, שגאתה ככל שהמלחמה התמשכה. ביטוייה העיקריים היו בשירי מחאה שכוונו בעיקר נגד שר הביטחון דאז, אריאל שרון, ובהקמתה ב־1997 של תנועת המחאה "ארבע אמהות". תנועת מחאה זו תרמה תרומה מכרעת להתגבשותה של תמיכה ציבורית גורפת בנסיגה מדרום לבנון, גם ללא הסכם עם ממשלת לבנון. יושב ראש מפלגת העבודה דאז, אהוד ברק, קלט ראשון את הפוטנציאל האלקטוראלי העצום הגלום בתנועה זו ובתביעה לסגת מלבנון ומינף אותה לצורך מערכת הבחירות שלו במאי 1999. ואכן, התחייבותו לסגת מלבנון הייתה בין הגורמים המכריעים שהביאו לניצחוננו בבחירות על בנימין נתניהו. שנה לאחר מכן, במאי 2000, הוא מימש את הבטחתו והביא לנסיגת צה"ל מלבנון.

לעומת גלי מחאה אלה, המחאה שגאתה בישראל במהלך האינתיפאדה הייתה שונה ואינטנסיבית הרבה יותר מאשר במערכות קודמות, וממושכת יותר. לטענה

שאי אפשר לנצח את הטרור, ולכן פעילות צבאית קשה נגד הפלסטינים היא חסרת תועלת, הייתה משמעות אדירה במה שנוגע לשאלת הלגיטימציה של הלחימה שניהל צה"ל. מטבע הדברים, ארגוני הטרור הפלסטיניים ניהלו את מלחמתם במידה רבה תוך שילובה של האוכלוסייה הפלסטינית. עובדה זו חייבה את רשויות הביטחון בישראל לנהל את המערכה בדרך שתיקח בחשבון אפשרות של פגיעה באוכלוסייה פלסטינית שלא בהכרח הייתה מעורבת ישירות בפעילות האלימה נגד מדינת ישראל. בולטת מאוד בהקשר זה הייתה תופעת הסיכול הממוקד, שלא אחת הביאה לפגיעה קשה באזרחים חפים מפשע.

הסיכול הממוקד גרם לביקורת ציבורית רחבה בתוך מדינת ישראל, שנוספה לביקורת הבינלאומית עליה. בלט בעניין זה "מכתב הטייסים" הסרבנים שהתפרסם ב-24 בספטמבר 2003, עליו חתמו 29 טייסי קרב של חיל האוויר, ובראשם אחד הטייסים הידועים בחיל, תת-אלוף יפתח ספקטור. במכתבם מחו הטייסים על פעילות חיל האוויר נגד מבוקשים ברצועת עזה, שגרמה להריגתם של אזרחים חפים מפשע:

אנו טייסי חיל האוויר, שחונכנו על ברכי הציונות, ההקרבה והנתינה למדינת ישראל ושירתנו תמיד בחזית, מתנגדים לביצוע פקודות תקיפה בלתי חוקיות ובלתי מוסריות מהסוג שמבצעת מדינת ישראל בשטחים... מסרבים להמשיך לפגוע באזרחים חפים מפשע. פעולות אלו הן בלתי חוקיות ובלתי מוסריות, והינן תוצאה ישירה של כיבוש מתמשך המשחית את החברה.⁷

המכתב אינו מביע עמדה השוללת לחלוטין פעולות של סיכול ממוקד, אלא שולל פגיעה בחפים מפשע במהלך פעולות הסיכול. כנגד טענת הטייסים גרסו גורמי ביטחון, כי לא ניתן להבטיח בשום דרך שפעולת סיכול כלשהי לא תפגע בחפים מפשע. לדבריהם, ניתן להשתדל להימנע מפגיעה באזרחים, וצה"ל אכן עושה זאת, אולם לא ניתן להבטיח שהדבר לא יקרה. אם התביעה להימנע מהרג אזרחים היא אולטימטיבית, משמעותה בהכרח נטרול אמצעי זה של סיכול ממוקד, הנתפס כצה"ל ככלי יעיל מאוד במאבק נגד ארגוני הטרור.⁸

טייס אחר של חיל האוויר, יגאל שוחט, אמר דברים מפורשים וביקורתיים באשר לפעילותם של מטוסי חיל האוויר במסגרת המאבק נגד ארגוני הטרור, אף יותר מאשר כותבי "מכתב הטייסים":

כשמדובר בטייסים, אי אפשר לדבר על סירוב לשרת מעבר לקו הירוק... טייסים צריכים להחליט כל יום מחדש, ולפעמים כל שעה, מה מותר להם לעשות מבחינה מוסרית וחוקית ומה לא... כאשר המדובר בטייסים, אני בעד להרחיב את המושג "דגל שחור". לדעתי, טייסים צריכים לחקור היטב את הפקודה שהם מקבלים, לשאול הרבה שאלות על המטרה ולסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעיניהם... אני חושב שטייסי אפ"כ צריכים לסרב להפציץ בערים פלסטיניות. הם צריכים לחשוב איך הייתה נראית הפצצה כזאת על העיר שהם

גרים בה... אני מדבר על חיסול ברחוב הראשי... כשמטוס מפציץ עיר מיושבת, לוקחים בחשבון הרג של אזרחים גם כאשר מדובר בפצצות מדויקות. זהו בעיני הרג של אזרחים בכוונה תחילה. פשע מלחמה.⁹

לצד הטייסים שהוזכרו לעיל וארגונים כמו "שוברים שתיקה", הוקמו תנועות אזרחיות שראו בלחימה של צה"ל בטרור הפלסטיני חריגה מהמותר. טיעוניהן השתנו עם התפתחות המערכה: בתחילה הן הסבירו שאין טעם בלחימה כי בכל מקרה לא יושג בה ניצחון. מרגע שהטרור הצטמצם בזכות הפעילות נגדו, הן הפנו את הטיעונים כלפי התפיסה המוסרית. עתה הן גרסו כי המטרה הגיונית אך הדרך אינה מוצדקת.

סיכום

ככל לחימה מול ארגון גרילה או טרור, נפתחה האינתיפאדה השנייה עם חוסר ודאות, ללא קו מפריד בין חזית לעורף. בניגוד למלחמות קטנות ברחבי העולם, מדינת ישראל נחשפה במהלך האינתיפאדה ל"מבול" של מתאבדים ולבעיית הגדרה קשה של האויב. נתוני פתיחה אלה התוספו להשקפת עולם פוליטית-תיאורטית שרווחה בישראל, לפיה אי אפשר לנצח טרור או גרילה. כתוצאה מכך, הם גם הביאו לערעור על עצם צדקת המאבק של מדינת ישראל נגד ארגוני הטרור, או בלשון אחרת – לאובדן האמונה בצדקת הדרך.

התלכיד של מרכיבים אלה מציב את האינתיפאדה השנייה כאחת המערכות הקשות ביותר אתן התמודדה מדינת ישראל, הן במישור הצבאי והן במישור האזרחי. בסופו של דבר, למרות הספקות והפקפוקים טרור המתאבדים הוכרע באופן צבאי, ו"צה"ל ניצח".

הערות

- מאמר זה מתבסס על מחקר מקיף של המחברים שיצא לאור בספר **תנו לצה"ל לנצח: הסיסמה שהגשימה את עצמה**, הוצאת ידיעות ספרים, 2010.
 - מזל מועלם, "קולות מלחמה", **הארץ**, 4 בינואר 2009.
 - את המונח "שלום של אמיצים" טבע יאסר ערפאת. בדרך כלל הוא נקשר עם שמו של יצחק רבין, עמו חתם ערפאת לדבריו על "שלום של אמיצים". ראו: צבי בראל, "שכנים", **הארץ**, 3 בנובמבר 2005.
 - ראו: זכי שלום, "הגדרת האויב בעימות א-סימטרי, מלחמת לבנון כמשל", **עדכון אסטרטגי**, כרך 12, גיליון 3, נובמבר 2009.
 - דברים בכנס הרצליה השלישי, 4 בדצמבר 2002: http://www.herzliyaconference.org/_Articles/Article.asp?CategoryID=87&ArticleID=2247
- ראו גם: סמדר שמואלי, "מצנע: אני לא מאמין לפלסטינים", **ynet**, 4 בדצמבר 2002; עמרם מצנע, "המהלך ההיסטורי של הרמטכ"ל", **הארץ**, 2 בנובמבר 2003; "עמרם מצנע: הם מפחדים", **הארץ**, 16 באוקטובר 2003; עמרם מצנע, "צאו משם: מדיניות החיסולים

- נכשלה. הגענו לרגע ההכרעה. אין לנו עוד זמן להשתעשע במחשבה שנצליח לנצח את הטרור בכוח צבאי", **הארץ**, 31 באוגוסט 2003. ניסוחיו הבוטים בחדותם של מצנע בסוגיה זו אינם מתיישבים עם דיווחים על מדיניות "היד הקשה" שהוא נקט בשמשו כאלוף פיקוד המרכז. ראו: זאב שיף ואהוד יערי, **האינתיפאדה**, הוצאת שוקן, ירושלים, 1990, עמ' 142-143; ראו גם: יעקב ארז, ראיון עם יצחק רבין, **סקירה חודשית**, גיליון 35, 1988, עמ' 9. אמנון סטרשנוב, שהיה הפרקליט הצבאי הראשי במהלך האינתיפאדה הראשונה, אמר כי "[הרמטכ"ל] שומרון הבין עד מהרה כי פתרון צבאי לאינתיפאדה אינו בנמצא". אמנון סטרשנוב, "בין שני רמטכ"לים: דן שומרון ומשה לוי, ישראלים מזן אחר", **הארץ**, 28 בפברואר 2008.
- 6 השיר "שיר לשלום" נכתב בידי יעקב רוטבליט והולחן בידי יאיר רוזנבלום. הושר במקור בשנת 1969, בימי מלחמת ההתשה, על ידי להקת הנח"ל בתוכניתה "היאחזות הנח"ל בסיני". התוכנית הסטירית "מלכת האמבטיה" נכתבה על ידי חנוך לוין והוצגה בראשית 1970. היא נועדה לשמש במה לביקורת על האופוריה וההתלהמות שאפיינו את החברה הישראלית לאחר מלחמת ששת הימים.
- 7 נרי ליבנה, "אם צה"ל לא ישתנה, ההידרדרות תמשיך", **הארץ**, 8 בדצמבר 2007.
- 8 שם.
- 9 יגאל שוחט, "ישראל בדרך להאג, פשעי מלחמה וביטחון ישראל", כינוס פורום "גוש שלום", אולם צוותא, תל אביב, 9 בינואר 2002: <http://gush-shalom.org/archives/forum.html>.